

NURDAN TÜRKER
Vatanım Yok, Memleketim Var

NURDAN TÜRKER Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde lisans programından ve Cours de Civilisation Française de la Sorbonne'da Fransızca dil eğitiminden sonra, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde "Basında Fotoğrafın Kullanılması, Fotoğrafın Altyazı ile İlişkisi" başlıklı tezi ile yüksek lisans öğrenimini bitirdi. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Antropoloji doktora programını, "İstanbul Rum Ortodoks Dinî Ritüellerde Aidiyet Algısı ve Temsili" başlıklı tezi ile 2013 yılında tamamladı.

İletişim Yayınları 2210 • Araştırma-İnceleme Dizisi 365

ISBN-13: 978-975-05-1823-2

© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2015, İstanbul

EDITÖR Tamlı Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Nurdan Türker

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Ayla Karadağ

BASKI ve CILT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

NURDAN TÜRKER

Vatanım Yok Memleketim Var

İstanbul Rumları:
Mekân-Bellek-Ritüel

*Babacığımın anısına, anneciğime
ve Aslı'mıza...*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
ANTROPOLOJİK YOLCULUK	17
Sorular, sorular... ..	18
Rengini belli et! - Solan renkler... ..	19
Yunan, Yunanlı, Rum, Helen kim?.....	20
Farklılığın anlamı: “Göze batmayalım”	28
Konunun daraltılması: “Nasıl çalışacağım?”	34
Alana çıkış heyecanı.....	36
“Nesnellik”, ne kadar mümkün?.....	38
Alan çalışması	39
Araştırmacının kimliği, konumu ve üretimi.....	43
Yazma “mesele”si	44
Hatalarla tanışma: Farkına varmak ve öğrenmek.....	46
Yolculuğun hatları	50
İKİNCİ BÖLÜM	
ŞEHİR’İN HAFIZASI	53
Geçmişe bakış	54
<i>Bizantion, Konstantinoupolis, İstanbul</i>	56
<i>Bizantion</i>	57
<i>Konstantinoupolis</i>	62
<i>İstanbul - Şehir’in düşüşü / fethi</i>	70

Osmanlı Rumları	80
<i>İlk dönem (15. yüzyıl - 19. yüzyıl)</i>	82
<i>Değişim yılları (19. ve 20. yüzyıl)</i>	88
Olaylar zinciri	101

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

RUM ORTODOKS OLMAK

“Bakkala gittim, ‘Rum’dur,’ dedi, neydi yani, uzaydan mı indi, nedir?”	107
“İlle de bana gâvurdur diyecek!!”	108
<i>Türkleştirme, milliyetçilik, millet, etnik grup</i>	109
<i>Görünürlük-görünmezlik</i>	115
Dil: “Susun susun duyacaklar...”	120
<i>“Antik”, “çağdaş” Yunanca</i>	123
<i>Yunanca/Rumca</i>	127
<i>Dil sınırları</i>	130
Din - ritüeller: “Azınlık olduğumuzu öyle anlardık”, “Rumluğumuzun karakteristiği”	137
<i>Ritüeller</i>	138
<i>Kavramsal miras</i>	142
<i>“İç”-“dış” sınırlar</i>	150
<i>Kopmaz bağlar</i>	150
<i>Sınırlara bir örnek: “Yapabileceğiniz en kötü şey Türk’le evlenmekti”</i>	157
<i>Ritüel sınırlarına bir örnek: “Biz bunlardan değiliz!”</i>	160

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÖÇ	167
Göç “karar”ı: “Gidenler ağlayarak gittiler”	168
<i>“Gönüllü” - gönülsüz göç</i>	169
<i>Gidenler-kalanlar</i>	179
Korku-kaygı: “Daima bir korku çekingenlik..”	184
<i>İktidar her yerde: “İçimizde betonlaşmış korkular var...”</i>	188
<i>Dönememe: “Ya o cennete bir şey olduysa?”</i>	192
Atına’ya yerleşme: “Bizi sevmediler, hiç sevmediler” - “Mitos”	195
<i>Kabul görme - kabul etme</i>	196
<i>“Yeni” bir yer, “yeni” bir hayat:</i> <i>“Kaybolduk kalabalığın arasında...”</i>	203
Arkadaşlık, komşuluk: “Ben onları hiç kimseye değişmem, kimseye..”	208

<i>Arkadaş olmak: "Bir Türk çocuğuyla arkadaş olamayacağımı düşünürdüm"</i>	209
<i>Arkadaş kalmak: "Bu da Rum, bu da Rum.."</i>	218

BEŞİNCİ BÖLÜM

MEKÂN VE BELLEK	225
Mekân	226
<i>Alan-mekân/yer</i>	227
<i>İstanbul</i>	230
<i>"Kutsal" mekân</i>	233
<i>Kutsallaştırma: "Biz buralıyız, binlerce yıldır burdayız"</i>	233
<i>Mezarlıklar: "İstanbul'da buluşma yeri, Atina'da yabancı bir şey demiyor"</i>	241
<i>Otobiyografik kutsallık</i>	245
<i>Tanıdık-yabancı-misafir-yerli</i>	246
<i>"Yabancı" isimler</i>	247
<i>İki yerin de yabancı</i>	248
<i>"Ev"deki "yabancı"</i>	251
Bellek	257
<i>Nostalghía, sıla hasreti</i>	258
<i>Kişisel-kolektif-kültürel bellek</i>	262
<i>Geçmişin duyumsanması</i>	265
<i>Tatlar ve yemek</i>	269
<i>Ses</i>	271
<i>Çocukluğumun güzel yılları - buruk acı</i>	273
<i>Süreklilik-süreksizlik - "Bunu çocuğuma da devam ettirdim"</i>	278
<i>"Yaşlılığım İstanbul'da geçsin!"</i>	281
<i>İstanbullukta süreklilik</i>	282
BİTİRİRKEN...	289
<i>Kök, kutsal-sosyal</i>	290
<i>Gitmeli mi, kalmalı mı?</i>	293
<i>İstanbul'da Rumca, Atina'da Türkçe</i>	295
<i>Mekân'ın/Şehir'in "kutsal" hafızası</i>	297
<i>Ve perde! demeyelim</i>	299
<i>Genel değerlendirme</i>	301
<i>Sonsöz</i>	306

EKLER	309
Araştırma Takvimi	311
Alan Çalışması	313
Görüşmeciler Hakkında Bilgi	319
Yortu Takvimi	325
ALBÜM	329
KAYNAKÇA	355
DİZİN	369

ÖNSÖZ

Bu kitap 2013 yılında tamamlamış olduğum doktora tezime dayanmaktadır ve kuşkusuz birçok kişinin desteğini saklar. İlk başta tez danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Ayşe Aybil Göker'e, doktora eğitimim sırasında ve ardından gelen zorlu tez çalışması sürecindeki yüreklendirici teşvikleri ve kıymetli emekleri için özel olarak teşekkür etmek isterim. Kendisinin yapıcı eleştirileri ve candan yol göstericiliği çalışmam boyunca aldığım en önemli desteklerden biri oldu.

Alan çalışmasını birçok kişinin yardımları sayesinde yürütebildim. Bunların başında fikir geliştirici yönlendirmeleriyle her zaman çok yönlü desteği olan bölüm başkanımız Prof. Dr. Akile Gürsoy gelmektedir. Akile Gürsoy, beni tek bir kişiyi bile tanımadığım Rum Ortodoks toplumunda pek çok kişiye yönlendirecek olan mucizevi kişi Prof. Dr. İrini Dimitriyadis'e yönlendirdi. İrini Dimitriyadis, başta çalışma konumun daraltılması, ele alınacak bağlamların belirlenmesi, görüşmecilerle dostlara ulaşılması konularında olmak üzere, hemen tüm aşamalarda, zamanını cömertçe ayırarak gönülden destek oldu. Akile Gürsoy ve İrini Dimitriyadis'e şükranlarımı sunuyorum.

Çalışmamın, araştırma önerisini ve bazı bölümlerini antropolog Doç. Dr. Sibel Özbudun okudu, eleştirdi ve önerilerde

bulundu. Onun özellikle kuram ve ritüele ilişkin görüşlerini ve katkılarını alamamış olsaydım bu çalışma çok eksik kalacaktı. Kendisinden ders alma şansına sahip olduğum ve bununla övündüğüm, ışığı hep hissettiğim Sibel Özbudun'a gönülden teşekkür ederim.

Yine araştırma önerisi aşamasından başlayarak, çeşitli defalarda bir araya gelerek danıştığım, Yrd. Doç. Dr. Murat Paker'e, ufuk açıcı soruları ve önerileri için teşekkür ederim.

Klasik arkeoloji ve ikonografi uzmanı Prof. Dr. Eva Alexandru Şarlak, çalışmanın tarihsel arka planını değerlendirdi, incelemem gereken ritüeller konusunda ışık tuttu. Verdiği bu kıymetli desteğin itici gücüyle, meşakkatli bölümleri tamamlatabildim. Bunun için kendisine çok teşekkür ederim.

Gazeteci Mihalis Vasiliyadis kaynaklarını benimle içtenlikle paylaştı. Kitabın "Rum Ortodoks Olmak" bölümünde "Görünürlük-Görünmezlik" başlıklı kısmında onun cömert katkıları yer almakta. Atina'daki dostlarımdan Bizans felsefesi uzmanı Aimilia Xanthopoulou "Şehir'in Hafızası" bölümünü okuyarak yönlendirmede bulundu. Dr. Giorgos Tsimouris, araştırma önerisini okuyarak çalışmanın ileri aşamaları için çok kıymetli yönlendirmelerde bulundu. Arkadaşım, çevirmen Thanos Zarrangalis, kitabın "Yunanca/Rumca" başlıklı bölümüne özel olarak destekte bulunurken, aynı zamanda Yunanca sözcüklerin yazımı konusunda yardımcı oldu. Gönülden katkıları, dostlukları çok kıymetli, her birine çok teşekkür ederim.

Konunun uzmanlarından Dr. Herkül Millas ve Dr. Dimostenis Yağcıoğlu, çalışmanın başlangıç ve bitiş bölümlerini okuyarak, her bir nokta üzerinde değerli görüşlerini paylaştılar ve kaynak önerilerinde bulundular. Rum olmayan araştırmacı komyumun bana yüklediği etik sorumluluk nedeniyle, vermiş oldukları bu destek benim için çok önemliydi. Atina'daki konukseverliklerinin yanında, düzeltme ve ekleme önerileri, kânimca çalışmanın var olmasında vazgeçilmez rol oynadı. Bunlar için onlara minnettarım.

Bu çalışmanın yazımı süresince her cümlesini okuyarak, kendimi karanlıkta hissettiğimde ışık tutan, önümü açan dost-

larım Dilşa Deniz, Elif Halverson ve Fatima Sakarya'ya candan yol arkadaşlıkları için ne kadar teşekkür etsem azdır. Aynı şekilde, tüm doktora süresince ve özellikle alan çalışması sırasında, yönlendirmeleri ve moral desteği için İbrahim Eke'ye çok teşekkür ederim. Araştırma önerisi ve tez taslak metnini okuyarak, problematiğin ele alınacağı eksenleri kurmada değerli yönlendirmelerde bulunarak, bana ışık tutan arkadaşım Dr. Marcos Karnezos'a teşekkür ederim.

Antropoloji alanında doktora programı tezi olarak hazırlamayı hedeflediğim bu çalışma için bana bu fırsatı veren Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Antropoloji Bölümü'ne teşekkür ederim. Başta jüri üyeleri, Prof. Dr. Akile Gürsoy, Prof. Dr. Nedret Kuran Burçoğlu, Doç. Dr. Sibel Özbudun, Yrd. Doç. Dr. Şefik Peksevgen ve Yrd. Doç. Dr. Murat Paker olmak üzere; araştırma önerisi ve ara raporlarda kıymetli desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Hande Birkalan Gedik, Dr. Begüm Başdaş, Yrd. Doç. Dr. Yaprak Civelek, Yrd. Doç. Dr. Sevil Baltalı Tırpan ve diğer bölüm hocalarıma verdikleri emek ve katkıları için çok teşekkür ederim.

Akademik bir araştırmanın gereği olarak, eve ve iç dünyama kapandığım dönemler oldu. Bu dönemde, çalışmamın bitmesini iple çeken ailemi, yakınlarımı ve arkadaşlarımı bir hayli ihmal ettiğimin farkındayım. Yaklaşık altı yıl süren bu kıymetli hoşgörü için onlara teşekkür borçluyum. Bu tez çalışmasının, kitaplaşması sırasında, tez dilinden kitap diline nasıl çevireceğim ve nelere ağırlık vereceğim konusunda, tezi okuyarak gönülden destek olan ve yüreklendiren arkadaşlarım Bahar Akpınar, Onur Eylül Kara, Zeynep Or ve Onur Cankoçak'a ne kadar teşekkür etsem azdır. Kitabın baskı aşamasında, düzelti konusunda gönülden destek veren arkadaşlarım Melike Eren ve Sebla Selin Ok'a çok teşekkür ederim. Bu kitabın oluşma sürecinde kaybettiğim babacığımın yokluğunu hissettirmemeye çalışan ve kitap konusunda bana sürekli motivasyon sağlayan, ismini burada tek tek sayamayacağım sevgili dostlarıma minnettarım.

Son olarak, yüksek lisans tezim sırasında kıymetli görüşle-

rini benimle paylaşıp “farklılıkların ne kadar farkındayız?” sorusuyla bu kitabın zihinsel temelini oluşturan ve böylesine bir yolculuğa çıkmama büyük katkı sağlayan sevgili Hrant Dink’i saygıyla anıyorum.¹

Tüm bu desteğe karşın, elbette eksikliklerim olmuştur. Yurkarıda isimlerini sıraladığım, çalışmanın oluşmasında yardımcı olanlar eksikliklerimden ve hatalarımdan sorumlu değiller. Tüm bunların sorumluluğu tamamen bana aittir.

Bu çalışma derinlemesine görüşmelerde bulunduğum İstanbul Rumlarının yönlendirmeleri, cömertçe ayırdıkları zaman ve gösterdikleri içten dostluk sayesinde oldu. Bu nedenle bu kitabı burada adlarını tek tek sıralamamın mümkün olmadığı, Atina ve İstanbul’da görüşmelerde bulunduğum kişilere ve tüm İstanbullu Rumlara ithaf ediyorum. Kendilerine şükran borçluyum.

NURDAN TÜRKER
İstanbul, Eylül 2014

1 Bu teşekkür notu Hrant Dink’in ailesinden alınan özel izinle yazılmıştır.

“Meşhur Herkül’ün rakibi Andeus vardır. Onların ikisi birbirini yok etmeye çalışır. Herkül güçlüdür, Andeus’u tutar yere çalar, ama her yere vurduğunda daha zinde havaya fırlar. Andeus’un anası toprak ana. Dolayısıyla ayakları yere bastığı müddetçe onu yenmenin imkânı yoktur. Bunu öğrendikten sonra Herkül onu yerden koparır, havada tutar ve orada öldürür. İstanbullu Rumlar aynı bu efsanevi Andeus gibidir. İstanbul’a ayakları bastıkça, kimse onları kolay kolay yok edemez. Ama onları burdan söküp attın mı...”¹

1 Bu sözlerin sahibi *Nikos*, erkek, altmışlı yaşlarda, İstanbullu Rum. Kurtuluş/Tatavlı. Hayatının bir döneminde Atina’ya göç etmiş, ardından yetişkin çocuklarıyla beraber İstanbul’a dönmüş. Kimliğinin en önemli yönünü İstanbul’da doğmak ve büyümek olarak ortaya koymaktadır. Görüşmeler 2011’de İstanbul’da gerçekleştirildi.

ANTROPOLOJİK YOLCULUK

Antropolojik çalışma uzun bir tünel boyunca yolculuğa koyulmaktadır.¹ Gerçekten de araştırma problematiğini belirlemekten başlayarak, konuyu daraltmak, nasıl çalışacağımı belirlemek, literatür taramak ve alan çalışması yürütmek olarak genel hatlarıyla sıralanabilecek bu süreç, böyle bir sıralamayla teknik tonu yüksek gibi görünse de duygu yönü yoğun olan bir yolculuktur. Benim için tüneldeki bu yolculuk, ancak yazma sürecinin belli bir noktasından sonra ışığın huzmelerini seçebildiğim, karanlık olmayan, ancak kimi zaman sıkıntıya da düştüğüm, hatta yapayalnız hissettiğim, kimi zaman ise görüşmecilerle bambaşka bir dünyanın içinde birlikte var olduğumu düşündüğüm, zorlandığım ama iyi ki bunu deneyimliyorum dediğim bir yolculuk oldu. Bu yolculuk aynı zamanda “başlamadan önceki, düşünsel, bilişsel ve duygusal konuma varılmayacak”² dönüştürücü bir yolculuktur. Bu kitap böyle bir yolculuğu içeren antropoloji doktora tezine dayanmaktadır. Sonraki satırlarda bu dönüştürücü yolculuğu çeşitli yönleriyle ele alacağım.

1 Ruth Behar, *The Vulnerable Observer*, Beacon Press, Boston, 1996, s. 2.

2 Tayfun Atay, “Sosyal Antropoloji’de Yöntem ve Etik Sorunu: Klasik Etnografiden Diyalojik Etnografi’ye Doğru”, (der.) Kuvvet Lordoğlu, *İnsan, Toplum, Bilim 4. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler* içinde, Kavram Yayınları, İstanbul, 1996, s. 224.

Sorular, sorular...

İstanbul Rum³ Ortodoks dinî ritüellerde aidiyet algısı ve temsili olarak belirlediğim problematiği şu sorularla irdelemeye çalıştım: İnsanlar, buldukları *mekân*la nasıl anlamlı ilişkiler oluştururlar? *Alana* nasıl anlam yüklenir ve alan nasıl *yere* dönüşür? Bu süreçte etkenler nedir, nasıl bir işleyiş söz konusudur? *Kimlik*/aidiyet hissi, ne tip bağlantılar, dinamikler ve bellek üzerinden yürümekte ve İstanbul'un mekânsal anlamı nasıl oluşmaktadır? Dinî pratiklerdeki deneyimler mekâna nasıl bağlanmakta ve ilişkilendirilmektedir? Mekânlaştırmada, etnisite ve inanç nasıl rol oynar? Ritüeller nasıl anlamlandırılır ve işlevleri nelerdir? Gündelik hayat ile ritüeller arasındaki bağlantılar nasıl oluşmaktadır? İstanbul'da ve Atina'da yaşayan Rumlar için kutsal ne demektir? Kutsal yer olarak İstanbul nasıl deneyimlenmektedir?

Yukarıdaki soruların her birinin geniş kapsamlı olduğunun farkındayım, ama daha fazlasının da sorulabileceğini ve meseleyi idrak edebilmek için hepsine birbiriyle ilintili olarak bakılması gerektiğini düşünüyorum.

Bu çalışmanın hareket noktası, dinî ritüellerin, dil ile birlikte, kimliğin temel bileşeni oluşudur. Ama hemen belirtmek isterim ki, bu çalışma İstanbul'daki Rum Ortodoks dinî ritüellerinin kökenini, pratiklerin temelini araştırmaya yönelik bir girişim değildir. Daha ziyade din antropolojisi yaklaşımı gereği kişilerin bu ayinlere/ritüellere verdikleri anlamı kavramayı amaçladım. Benzer biçimde, bu çalışma, inanç kavramının evrenselliği ya da özgüllüğü gibi bir ön kabule dayanmamakta ve bunu bulmaya da çalışmamaktadır.

Ritüellerin belli bir senaryoya dayalı performanslar olarak hep aynı şekilde süregeldikleri söylenmiş olsa da, onları tarihsel bağlam üzerinden anlamlandırıp yorumlamak önemlidir. Rum Ortodoks dinî ritüellere, kuşaklar boyunca kültürel ola-

3 Kimlik kavramının bağlamsallığını vurgulamak için ilk kullanımda, *kimlik* ya da *Rum* olarak italik yazdım. Sonrasında okuma akışını kesmemesi için düz karakterde yazdım. Bu biçim *alan* ve *mekân* kavramları için de geçerlidir.

rak canlı tutulan bir anlam dünyası, bir bellek olarak yaklaşmak gerekir. Bu bellekte en önemli kırılma noktalarının başında göç/zorunlu göç gelmektedir ve göç etmek, kuşaklar arası bellek zincirinde kopuş yaratan bir olgudur. Ağırlıklı göç edilen yer olan Atina, göç edenler için “yeni” bir ortamdır. Her yeni tanışma bir karşılaşma olduğundan kişinin kendini yeniden anlatmasını gerektirir. Göç, mekândan kopma ve karşılaşmalar, gidenler için kimliği sorunsallaştırırken, kalanlar için de benzer bir durum söz konusudur. Rumların kitlesel göçüyle, bu sayısal azalmayla kalanlar için de memleketleri İstanbul aynı İstanbul değildir. Dolayısıyla kalanlar açısından da sorunsallaşan bir kimlik söz konusudur.

Rengini belli et! - Solan renkler...

“Ortaokulda hatırlarsınız kitaplarımızı kaplardık. Bir tek kırmızı ve mavi kaplama kâğıtları vardı. Coğrafya dersiydi. Çok sert bir hoca vardı. ‘Atlaslarımızı çıkarın,’ dedi. Benim atlasım maviyle kaplanmıştı. Çok kızdı, kabı yırttı, ‘Nefret ediyorum maviden,’ dedi. (...) Eve gittiğimde anlattım. Büyüklerimiz, ‘Bir daha dikkat edelim, nasıl yaptık, bundan sonra hep kırmızıyla kaplayalım,’ diye hayıflandılar. Diken üstündeydik, o zamanlar..” (Letha 2012, İstanbul)

Bu sözlerin sahibi, *Letha*,⁴ 1970’lerin başındayken devam ettiği Fener Yuvakimyon Kız Lisesi’nde yaşadığı deneyimi, geçmişte büyüklerinin tutumlarını “sebeptermeyelim prensibine” göre belirlemesine karşın, kitap kaplama kâğıdının rengi gibi hiç akla gelmeyen bir konuda bile tepkiyle karşılaşabildikleri duruma örnek olarak anlattı. Nitekim *Letha*, o tarihten sonra okul kitaplarını hep kırmızıyla kaplayarak, rengini, yani “Yunan olmadığını” belli eder. Renklerin de dâhil olduğu kimlik sorunlarına tanımlamalar ve tarihsel süreç ışığında bakmak yararlı olacaktır.

4 *Letha*: Kadın. Ellili yaşlarda. Kadıköy’lü. İstanbul’da yaşıyor. Görüşmeler, 2012’de İstanbul’da gerçekleştirildi.